

Жусанбаева С.Б.
**Дидактикалық көпөлшемді
технологияны қазақ тілін
оқытуда қолдану**

Педагогика ғылымы орта мектепте оқыту технологиясын құралдармен қамтамасыз ету міндетін ұзақ жылдар бойы ұмыт қалдырды. Оқыту құралдарына екінші кезектегі роль берілді, яғни олар пәннің сыртқы әрекетін (көшірме, сызба, муляж және т.б.) ғана көрсетті. «Кадрлардың сыртында» іс-әрекет логикасы мен мақсаты, аралық кезеңдері және т.б. сырт қалып отырды. Бұл өз ретінде оқыту технологиясы санының көптігі туралы елесті тудырды, бірақ зерттеушілер оқыту технологиясының құрамының ішінен ең маңыздысы – дидактикалық құралдардың қызметі туралы айтады.

Түйін сөздер: қазақ тілін оқыту, әдістемесі, дидактикалық көпөлшемді құрал, оқыту технологиясы.

Zhusanbaeva S.B.
**Using of didactic
multidimensional technology in
the study of kazakh language**

The article discusses the development and construction of logical-semantic model. Features and benefits of the multidimensional technology in teaching of kazakh language. The didactic multidimensional tools allow to see the whole thing, the topic in a generalized form and each part of each essential element separately. Verbal and visual representation of knowledge supports the storage and reproduction of information.

Key words: technique of teaching kazakh language, didactic multidimensional means, technology of teaching.

Жусанбаева С.Б.
**Использование
дидактической многомерной
технологии в изучении
казахского языка**

В статье рассматриваются вопросы разработки и построения логико-смысловой модели. Особенности и преимущества многомерной технологии в преподавании казахского языка. Дидактические многомерные инструменты позволяют видеть весь предмет, тему в обобщенной форме и каждую часть, каждый существенный элемент отдельно. Вербально-визуальное представление знаний поддерживает запоминание и воспроизведение информации.

Ключевые слова: методика преподавания казахского языка, дидактические многомерные средства, технология преподавания.

**ДИДАКТИКАЛЫҚ
КӨПӨЛШЕМДІ
ТЕХНОЛОГИЯНЫ
ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА
ҚОЛДАНУ**

Барлық оқыту технологиясының инвариантты құрамы төмендегі сыңарлардан тұрады: мазмұндық, сценарийлік, ұйымдастырушылық, құралдық, қатысымдық, бақылау. Аталғандардың барлығы оқыту технологияларында кездесетін болғандықтан, мәліметтер базасының анықтамалығы, яғни энциклопедиясы жасалынды [1].

Онда оларды жүзеге асыру мүмкін болатын нұсқалары сипатталынды. Бұл нұсқалар мұғалімдердің мамандықтарын ғылыми және инновациялық жұмысты жоспарлау мен ұйымдастыруда пайдаланылды.

Оқыту технологияларын құралдық сыңары ең маңызды қызмет атқарады, құралдық сыңарсыз білімді білімді технологияландырау қиын жүреді: ойлау мен іс-әрекетті, мазмұнды құрал түрінде бейнелеу қажет. Құралдандыру оқыту технологиясының объектілік, үдерістік және субъектілік элементтеріне бағытталған.

Дидактикалық көпөлшемді құралдарды қорыту және оларды оқыту технологиясында қолдану үшін В.Э. Штейнбергтің ұсынған қағидалары басшылыққа алынады:

- әмбебаптылық қағидасы, яғни құралдардың барлық пәндерде жарамды болуы (орта мектепте, жалпы және кәсіби білім беруде, кәсіби шығармашылық қызметте);
- білімді талдау мен көпөлшемді еске түсіруде орындалатын негізгі операцияларды бағдарламау қағидасы: мағыналық топтарды қалыптастыру мен білімді жинақтау, ыңғайлау мен бөлшектеу, мағыналық байланыстыру, қайта өңдеу;
- әр түрлі диалогта жүзеге асатын аутодиалог қағидасы: ақпараттың бейнелі түрінен вербальді түріне ауысуы немесе мидың жарты шарларының арасындағы ішкі диалог: бейнелі ой мен оның сыртта көрінуі арасындағы сыртқы диалог;
- ойлаудың тірек қағидасы – жобалау объектіне қатысы жағынан эталондық немесе жалпылық сипаттағы үлгілерді тірек ету; әр түрлі іс-әрекетті дайындық, оқу, танымдық, ізденіс және т.б. орындауда үлгілерді тірек ету;
- құралдардың үлгісі мен бейнесінің қасиеттерінің бірлігі қағидасы: осыған сәйкес құралдардың тұтастық, бейне-символдық сипаты жүзеге асады, яғни іс-әрекеттің бағыты мен білімді көпөлшемді еске түсіруді сыйыстыруға мүмкіндік береді;

– ұғымдық және образдық бейнелеудің бірлестігі қағидасы, осыған сәйкес мидың екі жарты шарының тілдері құралдарда бірігеді (сананың вербальді және бейнелі «айналары»), осылардың көмегімен ақпаратпен операциялар жасау мен оны меңгеру нәтижесінің дәрежесі өседі.

– операциялардың шектеулі санын қайталауға негізделген білімді меңгеруді көпөлшемді үлгілер арқылы дамыту.

Дидактикалық көпөлшемді құралдарды оқу үдерісіне енгізудегі ең басты мақсат – оқушы мен мұғалімнің бірлескен іс-әрекетінің нәтижесін жоғарылату, материалды меңгеруге жұмсалатын еңбекті азайту. Білім беру үдерісінде дидактикалық көпөлшемді құрал технологияның құралын белгілі бір тақырыпты, тарауды (құбылысты, оқиғаны және т.б.) логикалық-мағыналық үлгі түрінде пайдаланылады. Логикалық-мағыналық үлгіде тақырып мазмұны тірек-түйін сөздермен координаталық-матрицалық қаңқада көрнекі, логикалық жүйелі түрде беріледі.

Логикалық-мағыналық үлгі-білімді бейнелі-үлгі түрінде түсінікті тілде сипаттау құралы. Білімнің мағыналық компонентін бір-бірімен байланысты жүйе ретінде тірек сөздермен қаңқада жазылады. Координаттардағы түйіндерде тірек сөздер тақырыптың немесе тараудың араларындағы байланыстар мен қатынастарды көрсетеді.

Логикалық-мағыналық үлгіні сабақта пайдалану мұғалім үшін тірек дидактикалық құралдың ролін атқарады. Оқу ақпаратын меңгеруге қажетті ұғымдардың құрылымы мен мазмұнын көрнекі түрде логикалық-мағыналық үлгі сипаттайды.

Мұғалім оқушылар білімінің әр деңгейде екендігіне қарамастан, оқу ақпаратын әр оқушының қалай түсінгенін, қалай талдағанын дәл таба алады және қажет болған жағдайды оқушының да, өзінің де әрекетін түзете алады.

Логикалық-мағыналық үлгіні жасау мұғалімнің сабаққа дайындығын жеңілдетеді, оқып үйренетін материалдың көрнекілігін күшейтеді, оқушылардың оқу-танымдық әрекетін алгоритмдеуге мүмкіндік береді, кері байланысты тездетеді.

Оқу материалының үлкен тарауларын көрнекі әрі шағын логикалық-мағыналық үлгіде беру және оларды сабақта үнемі қолдану оқушылардың оқып меңгеретін тақырыбы, тарауы немесе тұтас курсы жайлы логикалық жүйелі түсінігі қалыптасады.

Логикалық-мағыналық үлгілерді жасау және оларды пайдалану оқушылардың сыни ойлауын дамытады, оқу-зерттеушілік әрекетінде

құралдық тәжірибе қалыптасады, шығармашылыққа, ізденіске баулиды.

Логикалық-мағыналық үлгіні құру арқылы оқушылар тақырыпты, объектіні тірек сөздері бар тұтас құрылым ретінде қабылдайды. Оқу ақпаратын үлгінің ыңғайлы қаңқасының есебінен оңай талдай алады. Білімді меңгеріп қайта өңдеуде үнемі қайталанатын операцияларды (іс-әрекетті) орындау оқушылардың танымдық әрекетінің нәтижесін жоғарылатады: оқу материалының негізгі түйін-элементтерін көрсету және оларды талдау, жүйелеу, мағыналық байланыстарды анықтау және т.б.

Логикалық мағыналық үлгілердің көмегімен оқушылар материалды логикалық бөліктерге, құрылымдарға бөліп, материалды жаңа жоғары деңгейде қорытындылап толықтырады.

Оқу пәнінің ғылыми-танымдық қуаты күшейеді:

– материалды сипаттау деңгейіндегі мазмұндауға түсіндіру, себеп-салдарлық байланыстар анықтау қосылады;

– білім элементтерінің логикалық-мағыналық үлгісін құруда пәнаралық байланыстар қосылады, мысалы, қазақ тілінің әдебиетпен және т.б.

– дидактикалық бірліктер іріленеді, тақырыптарды кеңейту арқылы білім мазмұны интеграцияланады. Мысалы, «Сөз таптарын» өткенде оның логикалық-мағыналық үлгісін жасау арқылы тоғыз сөз табын топтастыру қағидасы (лексикалық мағынасы, морфологиялық тұлғасы, синтаксистік) қызметі тоғыз рет қайталанатын әрі олардың бір-бірімен айырмашылықтары бір ғана логикалық-мағыналық үлгіде көрнекі, жүйелі түрде оқушылардың көз алдында тұрады;

Дидактикалық көпөлшемді технология оқу материалын координаттық-матрицалық жазықтықта орналастыру арқылы оның мазмұнының бір-бірімен логикалық байланысы мен құрылымдық бөліктерін ажыратуға мүмкіндік береді. Оқушылардың танымдық іс-әрекеті үш деңгейде жүреді:

– меңгерілетін тақырыпты сипаттайды;

– ол тақырып туралы білімін әр түрлі жағдайда қолданады;

– тақырып туралы жаңа білім қосылады.

Дидактикалық көпөлшемді құралдарды пайдаланылған сабақтың нәтижесінде тақырып бойынша білім жинақталған бейне түрінде көрінеді және оны бейнені қажет болғанда қайтадан түйіндерін шешіп жазуға болады.

Логикалық-мағыналық үлгілердің дәл орталығында ұғымды немесе құбылысты ашуға

қажетті тақырып немесе объект орналасады. Одан кейін оқып үйренетін тақырыптың өзінше жоспарын, мақсаты мен міндетін, объекті мен пәнін, оқыту тәсілдері, тақырыптың кейбір мәселелерін шығармашылық немесе өз бетінше жұмыс, бақылау тест тапсырмалары түрінде координаттік-матрицалар осінде беріледі. Координаттің мағынасы белгілі бір тәртіппен К1, К2 және т.б. осьтерде орналасады. Координаттарды тақтада, дәптерде бір жазықтықта бейнелейді.

Оқып үйренетін мәселенің негізгі тірек факторларын логикалық жолмен анықтап, әрбір координаттік осьте тірек түйін ретінде қысқартылып жазылады. Тірек түйіндердің де мағынасы ашылып, белгілі бір логикалық тәртіппен осьте орналасады (1, 2, 3 және т.б.).

Координаттік осьте тек тірек сөздер, яғни ақпарат қысқаша жазылады. Бұл жердегі логика-координаттар мен тірек түйіндерді тәртіппен орналастыру болса, ал мағынасы – координаттар мен түйіндерді тірек (кілт) сөздер түрінде көрсетіледі. Тірек (кілт) сөздердің біразы координаттік осьтегі түйіндерде орналасса, ал басқаларын координаттардың матрицаларындағы түйіндерде бейнеленіп, ұғымдар арасындағы қатынастар мен байланыстарды көрсетеді.

Логикалық-мағыналық үлгіде мазмұнның кез келген бөлігі немесе байланыстары жазықтықта нақты орында (мекенжайда) орналасады. Мысалы, мазмұнның элементі Т3-2 (координатта 3, түйін 2), егер бұл мазмұндық элемент мазмұнның басқа бір элементімен байланыста болса, онда ол былай сипатталады: Т3-2 | Т4-1.

Мұғалімнің сұрақтары мен оқушының оған берген жауаптары жан-жақты, барлығын қамтып, тірек сөздер түрінде негізделеді. Оқушының тірек сөздерге негізделген жауаптарынан ойлауын басқарып отырғанын, білім мазмұнын көрнекілікпен үйлесімді қамтығаны, танымдық оқу әрекетінің негізгі кезеңдері байқалып отырады.

Мұндай жүйелі көрнекілік (пәндік, тірек сөз, үлгі) оқушыны тақырып бойынша сөйлеуге, үлгімен әрекет жасауға ынталандырады. Логикалық-мағыналық үлгіні құрудың тәсілдері мен әдістері пәндер мен тақырыптарға тәуелді болмай, үнемі бір ізбен қайталанып отыратындықтан, оқушының жеке өзіне тән танымдық тәжірибені қалыптастыруға ықпал етеді. Ол тәжірибені басқа жағдай мен басқа салада қолдануына мүмкіндік береді.

Логикалық-мағыналық үлгіні жасау және оны оқу, онымен жұмыс адамның бірінші және екінші сигнал жүйесін, мидың оң және сол жақ жарты шарларын іске қосып, тақырыпты тұтас көрумен қатар, оның әрбір элементін жеке көруіне мүмкіндік береді. Объектілер мен құбылыстарды салыстыруына, олардың араларындағы байланыстарды анықтауға және оны түсіндіруге жағдай жасайды. Оларды қолдану саласын табады. Мұғалім мен оқушының технологиялық күзінеттілігін жоғарылатады. Сабақтың сапасы мен оны дидактикалық құралдармен қамтамасыз етілуіне көмектеседі.

Логикалық-мағыналық үлгіні құруға оқушылардың өздерін сабақта қатыстыруға болады.

Оқушыларда логикалық-мағыналық үлгіні құру дағдысы сабақта қалыптастырылған болса, онда логикалық-мағыналық үлгіні құру үй тапсырмасы немесе шығармашылық жұмыс ретінде беріледі.

Дидактикалық көпөлшемді құралдарды оқу үдерісіне енгізудегі ең басты мақсат – оқушы мен мұғалімнің бірлескен іс-әрекетінің нәтижесін жоғарылату, материалды меңгеруге жұмсалатын еңбекті, уақытты азайту. Білім беру үдерісінде дидактикалық көпөлшемді технологияның құралы ретінде білімнің (тақырыптың, құбылыс, оқиғаның) логикалық-мағыналық үлгісін пайдалану.

Әдебиеттер

- 1 Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе дидактического и методического усовершенствования УВП. – М., 2005.
- 2 Штейнберг В.Э. Дидактические многомерные инструменты // Образование в современной школе. – 2000. – №7. – Б. 49-53.

References

- 1 Selevko G.K. Pedagogicheskiye tehnologii na osnove didakticheskogo i metodicheskogo usovershenstvovaniya UVP. – M., 2005.
- 2 Shteinberg V.E. Didakticheskiye mnogomernye instrumenty // obrazovanye v sovremennoy shkole. – 2000. – №7. – B. 49-53.